DOI: 10.34616/eks.2022.3.1.31.53

Edukacja Kultura Społeczeństwo
Rocznik III (2022)

PIOTR PODEMSKI
Uniwersytet Warszawski
ORCID 0000-0002-1525-7867

SPÓR O MUZEUM FASZYZMU W PREDAPPIO. PUBLIC HISTORY *IN SITU* PO WŁOSKU

THE PREDAPPIO MUSEUM OF FASCISM DEBATE. PUBLIC HISTORY *IN SITU* ALL'ITALIANA

Abstrakt: Muzeum Faszyzmu w Predappio nigdy nie powstało, a jednak ożywiona debata na temat jego projektu stanowi istotny materiał źródłowy dla badaczy public history, nie tylko w odniesieniu do Włoch. Autor omawia status rodzinnego miasteczka Benita Mussoliniego jako tolerowanego przez państwo „faszystowskiego rezerwatu" we współczesnych Włoszech. Następnie zarysowuje projekt tytułowego muzeum oraz argumentację obu stron narodowej debaty na jego temat. Tłumacząc przyczyny, dla których projekt Predappio ostatecznie nie został zrealizowany, autor ocenia, że omawiany spór stanowi wymowny przykład tego, co John Foot określił jako „podzielona pamięć Włoch".

Słowa kluczowe: faszyzm, Włochy, Predappio, public history, muzeum, pamięć

Abstract: The Museum of Fascism in Predappio was never inaugurated, and yet an animated debate around its project constitutes a prime source material for public history scholars, not only in relation to Italy. The author discusses the status of Benito Mussolini's home town as a "sanctuary of fascism" in contemporary Italy, tolerated by the state. He subsequently outlines the project of the museum in question as well as the lines of argumentation by both sides of the national debate on the topic. While explaining the reasons why the Predappio project was finally abandoned, the author argues that this debate is a remarkable example of what John Foot has defined as "Italy's divided memory".

Keywords: fascism, Italy, Predappio, public history, museum, memory

Niniejszy tekst stanowi analizę publicznej debaty wokół projektu powstania Muzeum Faszyzmu w miejscowości Predappio, rodzinnym miasteczku Benita Mussoliniego, postrzeganym jako „miejsce emblematyczne dla podzielonej

pamięci o faszyzmie we włoskiej historii i kulturze". Tytułowy spór toczył się od roku 2014 do 2019, ze szczególnym natężeniem przypadającym na lata 2014–2016, kiedy zaangażowali się w niego czołowi włoscy historycy, publicyści i politycy, czyniąc zeń oś ogólnokrajowej debaty wokół narodowej historii i pamięci historycznej. Wszystkie te elementy – projekt muzeum, polemiki prasowe, wymiar lokalny (in situ), spór o właściwy wzorzec narodowej pamięci i stosunek do spuścizny faszyzmu – w opinii autora dobrze uzasadniają podjęcie tego tematu w obrębie pola badawczego, jakim jest public history.

Bazę źródłową dla zaprezentowanego badania stanowi oficjalna dokumentacja Projektu Predappio (wł. Progetto Predappio) oraz wspomniane już głosy w publicznej debacie na jego temat na łamach ogólnokrajowej i lokalnej prasy włoskiej, zaś literaturę przedmiotu – opracowania na temat public history oraz włoskiej „wojny o pamięć historyczną". Z przeprowadzonego badania wynika, że o ile w pierwszej fazie sporu przeciwnikami stworzenia Muzeum Faszyzmu byli przeważnie historycy i publicyści o orientacji lewicowej, o tyle ostatecznie – jak można dziś sądzić – projekt został storpedowany paradoksalnie przez prawicowego burmistrza Predappio, formalnie jako kreujący nazbyt ostre podziały w łonie lokalnej społeczności. W konkluzji autor proponuje szersze wnioski dotyczące włoskiej debaty na temat postulowanego przez różne środowiska kształtu narodowej pamięci.

Predappio jako „faszystowski rezerwat" we współczesnych Włoszech

Benito Mussolini urodził się 29 lipca 1883 r. w Dovìa di Predappio, w regionie znanym we Włoszech jako „czerwona Emilia" – bastion wywrotowego socjalizmu i słabej identyfikacji z ideałami włoskiej państwowości[1]. Gdy dawny socjalistyczny agitator przedzierzgnął się w Duce faszyzmu, również jego rodzinnej miejscowości przypisano w ramach reżimowej propagandy nową rolę – jak pisze Massimo Baioni „Betlejem nowej religii": „Członkowie rodziny królewskiej, władze państwowe i rządowe, przedstawiciele kleru, uczniowie i nauczyciele wszelkiego rodzaju szkół, oddziały wojskowe, studenci, wczasowicze, karawany obywateli, fotografów i reżyserów przybywają do miejsc związanych z Mussolinim w duchu wychowania politycznego ku faszystowskiej wierze"[2]. Po 1945 r.

[1] E. Galli della Loggia, *L'identità italiana*, Bologna 1998, s. 131.

[2] M. Baioni, *Predappio*, [w:] M. Isnenghi (red.), *I luoghi della memoria. Simboli e miti dell'Italia unita*, Roma 1996, s. 566.

Predappio – celowo zapomniane i wstydliwie przemilczane w oficjalnym dyskursie historycznym – stało się swoistym „Czarnobylem historii", poddanym nieudanej próbie *damnatio memoriae*[3]. Dopiero sprowadzenie w 1957 r. do rodzinnej kaplicy cmentarnej, znajdującej się na miejscowej nekropolii, ciała Benita Mussoliniego, dało nowy impuls do kolejnych „pielgrzymek" (wł. *pelegrinaggi*) sympatyków i pogrobowców (wł. *nostalgici*) faszyzmu, zwłaszcza w dniach konkretnych rocznic – 29 lipca i 28 kwietnia (urodziny i śmierć Duce) czy 28 października (marsz na Rzym)[4]. Pierwotnie owa powojenna turystyka nostalgiczna ogniskowała się wokół samego cmentarza i krypty Mussolinich, zaś tradycyjnie silna w regionie lewica, w tym ta najbardziej radykalna, usiłowała temu zjawisku przeszkodzić, np. urządzając we właściwych terminach blokady lokalnych dróg dojazdowych. W 1971 r. przed grobowcem Duce miała nawet wybuchnąć niewielka bomba[5].

Fot. nr 1 – Kaplica grobowa Mussolinich w 2017 r. – fotografia ze zbiorów autora

[3] S. Storchi, *op. cit*., s. 141.

[4] S. Serenelli, *'It was like something that you have at home which becomes so familiar that you don't even pay attention to it': Memories of Mussolini and Fascism in Predappio, 1922–2010*, „Modern Italy" 2013, vol. 18, No. 2, s. 157–175; M. Baioni, *Le patrie degli italiani. Percorsi del Novecento*, Pisa 2017, s. 137.

[5] S. Serenelli, *op. cit*., s. 166.

Tymczasem jednak zainteresowanie „pielgrzymkami" do Predappio (ich skalę w latach 90. szacowano na 80–100 tysięcy osób rocznie[6]) oraz pamiątkowymi gadżetami rosło, począwszy od wielkiej neofaszystowskiej manifestacji z 1983 r., w setną rocznicę urodzin Mussoliniego (podobnie liczna demonstracja odbyła się też 28 października 1994 r.)[7]. Zjawisko to miało związek z kresem zimnej wojny, nasilającym się historycznym rewizjonizmem wobec dawnego konsensusu w sprawie programowego potępienia reżimu Duce oraz powstaniem w 1994 r. prawicowej koalicji rządowej z udziałem postfaszystowskiego Sojuszu Narodowego (który formalnie odżegnał się jednak wówczas od dziedzictwa Mussoliniego)[8]. W tych warunkach nawet lewicowe władze Predappio (nieprzerwane rządy lewicowych burmistrzów w latach 1946–2020) podjęły polityczną decyzję o nadaniu miejscom związanym z dawnym Duce oficjalnego statusu. Na ulicach miasteczka pojawiły się zatem standardowo stosowane we Włoszech tablice informujące o zabytkach (koloru brązowego z białymi napisami) wskazujące drogę np. do udostępnionego dla zwiedzających w 1999 r. „Domu narodzin Benita Mussoliniego" (wł. *Casa Natale Benito Mussolini*)[9]. Jak czytamy współcześnie na portalu internetowym gminy Predappio, „wyremontowany i otwarty dla publiczności budynek jest obecnie wykorzystywany jako przestrzeń ekspozycyjna na wystawy o charakterze historyczno-artystycznym"[10]. Tytułem ilustracji owej działalności warto może przytoczyć, że np. w okresie od 18 września 2020 do 29 sierpnia 2021 roku prezentowano tam wystawę pod tytułem „Miasteczko Mussolinich. Luigi, Alessandro i Benito"[11]. Jak ocenia M. Baioni, „wynika to zapewne ze świadomości, że obalenie stereotypu [Predappio jako miasteczka Mussoliniego – PP] jest przedsięwzięciem właściwie nierealnym. Za cel przyjmuje się zatem zmniejszenie ładunku ideologicznego tego obrazu miejscowości poprzez projekty mające osadzić przestrzeń miasta w kontekście historycznym, by przyciągnąć turystów mniej zaangażowanych politycznie"[12].

---

[6] M. Baioni, *Le patrie…*, s. 139.

[7] S. Storchi, *op. cit*., s. 146.

[8] H. Malone, *Legacies of Fascism: architecture, heritage and memory in contemporary* Italy, „Modern Italy" 2017, vol. 22, No. 4, s. 446.

[9] S. Serenelli, *op. cit*., s. 167.

[10] http://www.comune.predappio.fc.it/servizi/Menu/dinamica.aspx?idSezione=19291&idArea=18994&idCat=19316&ID=19509&TipoElemento=pagina [dostęp 20.07.2021].

[11] http://www.comune.predappio.fc.it/upload/predappio_ecm10/gestionedocumentale/locandina_ultimo_13306.jpg [dostęp 20.07.2021].

[12] M. Baioni, *Le patrie…*, s. 140.

Fot. nr 2 – Plakat informacyjny o wystawie pt. „Miasteczko Mussolinich" urządzonej w domu narodzin B. Mussoliniego; Źródło: http://www.comune.predappio.fc.it/upload/predappio_ecm10/gestionedocumentale/locandina_ultimo_13306.jpg [dostęp 20.07.2021.

Współczesne Predappio stanowi „faszystowski rezerwat" również dlatego, że już w okresie trwania reżimu, na przełomie lat 20. i 30., stało się laboratorium ideologiczno-architektonicznej manipulacji zbiorową pamięcią. W efekcie oceny, że prowincjonalna i uboga rzeczywistość ówczesnego miasteczka jako „miejsca pamięci" nie koresponduje z monumentalizmem faszystowskiego mitu, reżim i sam Mussolini postanowili wybudować wokół wspomnianego już „domu narodzin" nowe centrum Predappio (Predappio Nuova), spełniające propagandowe wyobrażenie o miejscu pochodzenia Duce[13]. Ośrodkiem owej wioski potiomkinowskiej

[13] S. Serenelli, *op. cit.*, s. 159.

all'italiana stał się główny plac z pseudorenesansowym kościołem parafialnym św. Antoniego. Z pobliskiego wzniesienia nad całym założeniem do dziś dominuje pałacyk (*Palazzo Varano*), przebudowany przez faszystów z wiejskiego domu, w którym mieściła się szkoła oraz służbowe mieszkanie nauczycielskie matki Mussoliniego i całej rodziny. Co najistotniejsze, wśród grupy nadających ton całości potężnych faszystowskich gmachów utrzymanych w typowym dla architektury reżimu stylu modernistycznym, na pierwszy plan wybija się ulokowany przy głównym placu Dom Partii Faszystowskiej i Gościnności (wł. *Casa del Fascio e dell'Ospitalità*), w swym założeniu mający służyć miejscowym faszystom oraz licznym faszystowskim „pielgrzymom". Jest to jedyny gmach, który zasadniczo pozostał nieużytkowany przez cały okres powojenny (na początku incydentalnie wynajmowano tylko niewielkie części budynku), i to właśnie ów „martwy zabytek"[14] stał się inspiracją dla projektu organizacji *in situ* Muzeum Faszyzmu.

Fot. nr 3 – Gmach dawnego Domu Partii Faszystowskiej i Gościnności w Predappio (wł. *Casa del Fascio e dell'Ospitalità*), widok z 2017 r. – fotografia ze zbiorów autora

Jeśli jednak w szerszych kręgach, również międzynarodowych, o Predappio mówi się jako o „faszystowskim rezerwacie" we współczesnych Włoszech, powodem jest najczęściej tolerowana przez lokalne władze od 1998 r. działalność handlowa nakierowana na gusta klientów o jednoznacznie faszystowskim profilu ideologicznym. Najsłynniejszy bodaj ze sklepów tej branży, *Predappio Tricolore*

[14] S. Storchi, *op. cit*., s. 141.

(mieszczący się – jak na ironię – przy ulicy Giacoma Matteottiego, czyli najsłynniejszej ofiary faszystowskiego terroru politycznego), na swej stronie internetowej (pod zapadającą w pamięć nazwą mussolini.net/it/) reklamuje się przedwojenną fotografią właściciela (ukazującą go w wieku lat 15 w partyjnej czarnej koszuli, z ręką wzniesioną w geście salutu rzymskiego), a także certyfikatem udziału jego ojca w marszu na Rzym w 1922 r. (wydanym przez Narodową Partię Faszystowską i podpisanym przez Benita Mussoliniego)[15]. Asortyment tego i kilku podobnych sklepów, również w sprzedaży internetowej, obejmuje nie tylko koszulki, kalendarze, breloczki, magnesy, bransolety, poduszki, butelki wina itd. z wizerunkami Duce oraz jego słynnymi cytatami, ale także analogiczne artykuły z odniesieniami do Hitlera, III Rzeszy i SS[16].

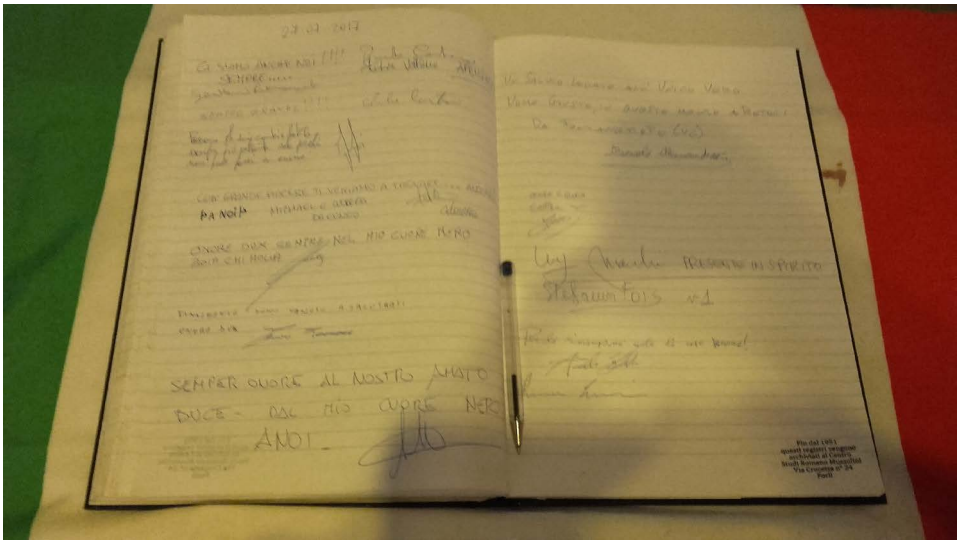

Fot. nr 4 – Księga pamiątkowa dla odwiedzających Predappio. Najlepiej widoczny wpis w lewym dolnym rogu brzmi: „Wieczna chwała naszemu ukochanemu Duce z głębi mego czarnego [faszystowskiego – PP] serca. [Przyszłość należy] do nas!" – fotografia ze zbiorów autora z 2017 r.

„To niewiarygodne, że takie miejsce w ogóle istnieje!" – zauważył cytowany przez brytyjskiego „Guardiana" holenderski turysta[17]. Włoskie prawo nie jest w tym względzie jednoznaczne. Co prawda w artykule XII „Postanowień przejściowych

[15] https://www.mussolini.net/it/ [dostęp 20.07.2021].

[16] https://www.ferlandia.it/it/shop [dostęp 20.07.2021].

[17] A. Giuffrida, *Mussolini's birthplace cashes in on the surge of far-right tourism*, „The Guardian" z 27.07.2019 r., https://www.theguardian.com/world/2019/jul/27/mussolini-birthplace-cashes-in-on-rise-far-right-tourism [dostęp 20.07.2021].

i końcowych" napisanej przez niewątpliwych antyfaszystów Konstytucji Republiki Włoskiej znajdujemy zapis o tym, że „zabronione jest ponowne organizowanie, w jakiejkolwiek formie, rozwiązanej partii faszystowskiej"[18], zaś tzw. Ustawa Scelby z 1952 r. przewiduje surowe kary dla „każdego, kto prowadzi propagandę na rzecz utworzenia stowarzyszenia, ruchu czy grupy" faszystowskiej[19]. Jednakże opisana działalność handlowa nie spełnia przytoczonych tu znamion czynów zabronionych (brak aspektu organizacyjnego), skutkiem czego narodowa debata na temat sposobów jej ukrócenia w postaci projektu ustawy o zakazie apologii i propagandy faszyzmu (m.in. projekty ustaw Fiano[20] i Stazzema[21]) nadal trwa, wpisując się w szerszą dyskusję na temat dziejów faszyzmu i ich znaczenia dla współczesnych Włoch.

Projekt Muzeum Faszyzmu *in situ*

Punktem wyjścia dla planów centrum badawczego i Muzeum Faszyzmu w Predappio był – jak już wspomniano – stojący od czasu wojny bezużytecznie przy głównym placu miasteczka monumentalny, modernistyczny, opustoszały gmach dawnego Domu Partii Faszystowskiej[22]. Projekt architektoniczny owego – jak nazywała go reżimowa propaganda – „Domu Ludu" (wł. *Casa del Popolo*) czy „Domu wszystkich Włochów" (wł. *Casa di tutti gli italiani*) – autorstwa inżyniera Arnalda Fuzziego, został wyłoniony w specjalnym konkursie i zrealizowany w latach 1934–1937. Na łącznej powierzchni 16 370 metrów kwadratowych na trzech kondygnacjach pomieszczono sale wykładowo-ćwiczeniowe i widowiskowe, restaurację i bufet, magazyny itp. Oficjalne otwarcie nieukończonego jeszcze Domu Partii, z osobistym udziałem Mussoliniego, odbyło się 21 kwietnia 1937 r., a więc symbolicznie w święto „założenia Rzymu" (wł. *Natale di Roma*)[23]. W lokalnym przewodniku z 1937 r.

[18] Konstytucja Republiki Włoskiej, http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/wlochy.html [dostęp 20.07.2021].

[19] Legge n. 645 del 1952 (legge Scelba), http://www.fvgsolidale.regione.fvg.it/infocms/repositPubbl/table12/6/allegati/3-1952-L645.pdf [dostęp 20.07.2021].

[20] https://www.camera.it/leg17/126?pdl=3343-A [dostęp 20.07.2021].

[21] P. Pucciarelli, *Raccolta firme per una legge che punisce la propaganda di fascismo e nazismo*, "La Repubblica" z 21.01.2021 r., https://firenze.repubblica.it/cronaca/2021/01/21/news/raccolta_firme_per_una_legge_che_punisce_chi_fa_propaganda_di_fascismo_e_nazismo_anche_online_-283583690/ [dostęp 20.07.2021].

[22] S. Storchi, *op. cit*., s. 142.

[23] U. Tramonti, *Progetto di recupero, rifunzionalizzazione e valorizzazione dell'architettura razionalista a Predappio. Ex Casa del Fascio e dell'Ospitalità*, s. 52. http://online.progettopredappio.it/ricerca-storica/files/assets/basic-html/page-52.html [dostęp 20.07.2021].

następująco podsumowano uzyskany efekt architektoniczny: „Gmach znakomicie wypełnia swoje generalne zadanie – stanowił będzie dla [wielu kolejnych – PP] pokoleń świadectwo rozmachu i siły twórczej naszej epopei, która tu właśnie miała swe chwalebne początki”[24]. Nietknięty w swej bryle, choć zdewastowany wewnątrz budynek został 30 maja 1947 r. oficjalnie przejęty przez Skarb Państwa, po czym przez pół wieku niszczał i popadał w coraz większą ruinę, co stwierdzał specjalny raport Ministerstwa Robót Publicznych z 1990 r.[25]

Pierwsze pomysły związane z wykorzystaniem istniejącego gmachu celem powołania ośrodka badań nad faszyzmem pojawiły się w lokalnej społeczności w latach 80., na fali ówczesnego rozwoju ruchu „pielgrzymkowego” i rewizjonistycznej historiografii. Próby przejęcia dawnego Domu Partii Faszystowskiej przez władze miejskie poprzez jego zakup lub wynajem od Skarbu Państwa wielokrotnie kończyły się niepowodzeniem, głównie z przyczyn finansowo-prawnych[26]. Skutecznym inicjatorem działań w tej sprawie okazał się Giorgio Frassineti, burmistrz Predappio w latach 2009–2019, pochodzący z centrolewicowej Partii Demokratycznej. Po zleceniu wstępnych studiów przygotowawczych (Projekt kulturalny rewitalizacji i użytkowania z 2010 r.[27]) w swym programie wyborczym z 2014 r., przewidzianym do realizacji na kolejną kadencję, burmistrz wystąpił z kompleksowym projektem powołania Muzeum Faszyzmu w oparciu o autentyczną architekturę i *genius loci* miasta rodzinnego Mussoliniego, a więc *in situ*. Dzięki jego staraniom już rok wcześniej Predappio stało się partnerem w międzynarodowym konsorcjum ATRIUM (*Architecture of Totalitarian Regimes of the 20th Century in Europe's Urban Memory*) pod egidą Rady Europy, które jasno deklarowało, że: „opiera się na zasadzie promowania wartości demokratycznych […], w żadnym razie i w żadnej formie nie popiera treści ani formy historycznego rewizjonizmu, rozgrzeszania reżimów autorytarnych, dyktatorskich czy totalitarnych”[28].

Jesienią 2015 r. rada miejska Predappio zaakceptowała projekt zakupu gmachu Domu Partii Faszystowskiej oraz stworzenia w nim Muzeum Faszyzmu. Transakcja została sfinalizowana 2 marca 2016 r. W październiku odbyło się pierwsze

[24] *Ibidem*, s. 23.

[25] *Ibidem*, s. 30

[26] S. Storchi, *op. cit*., s. 147.

[27] *Ex Casa del Fascio e dell'Ospitalità di Predappio. Progetto culturale di utilizzo e gestione*, https://progettopredappio.it/programma-di-riutilizzo-e-gestione/ [dostęp 20.07.2021].

[28] http://www.atriumroute.eu/about-us/chi-siamo/39-atrium-european-cultural-route [dostęp 20.07.2021].

zebranie międzynarodowego komitetu naukowego w składzie zaproponowanym przez Istituto Nazionale Ferruccio Parri, prestiżowy ośrodek badań nad włoską historią najnowszą, noszący imię jednego z przywódców antyfaszystowskiego ruchu oporu. Prace komitetu koordynował profesor Marcello Flores, a wśród szesnaściorga jego członków – oprócz znanych historyków włoskich (np. Alberto De Bernardi, Maurizio Ridolfi) – znalazło się czworo prominentnych badaczy zagranicznych specjalizujących się w zakresie dziejów faszyzmu (np. Ruth Ben Ghiat) i *public history* (np. Serge Noiret)[29]. W listopadzie gmina Predappio otrzymała w ramach konkursu od regionu Emilia-Romania kwotę miliona euro z przeznaczeniem na prace przygotowawcze. Ich owocem stała się koncepcja wystawy stałej muzeum pod tytułem „Włochy totalitarne. Państwo i społeczeństwo w czasach faszyzmu" (wł. *L'Italia totalitaria. Stato e società in epoca fascista*), która w kwietniu 2017 roku została zaprezentowana władzom miejskim Predappio i pozostałym interesariuszom – przedstawicielom regionu, Ministerstwa Dóbr i Działalności Kulturalnej oraz Turystyki, a także parlamentarnej komisji kultury[30].

W słowie wstępnym do tego 28-stronicowego dokumentu członkowie komitetu naukowego deklarowali, że – zwłaszcza w odniesieniu do najmłodszych pokoleń – „trzeba opowiadać o totalitaryzmie przede wszystkim po to, by obalić rozpowszechnione przekonanie, że jedynie *damnatio memoriae* wobec reżimu opartego na przemocy politycznej i «rasowej» […] może nie tylko zadośćuczynić ofiarom, ale również uniemożliwić odrodzenie takiego reżimu. […] Taka postawa […] nie przyniosła efektów: raczej sprzyjała zapomnieniu, opartym na nieporozumieniach i stereotypach, a także żywiła nostalgię sfanatyzowanych i zideologizowanych mniejszości". Argumentowano dalej, że z perspektywy niespełna wieku „można dziś opowiadać o faszyzmie, gdyż rozumiemy go lepiej niż w przeszłości", bez popadania w „apologię, negację [wł. *afascismo* – dosł. „afaszyzm"], popularyzatorską powierzchowność czy retorykę" (dawnych antyfaszystów lub współczesnych rewizjonistów), aby „stabilne społeczeństwo demokratyczne" wytworzyło „kulturowe przeciwciała" niezbędne do zapobieżenia powtórce z przeszłości „nawet w jakiejś w nowej formie"[31]. Bazę źródłową dla projektu stanowić miały zasoby Centralnego

[29] https://progettopredappio.it/ricerca-e-ricerche/ [dostęp 20.07.2021].

[30] https://progettopredappio.it/#1528300386844-abc068e6-4c1c, [dostęp 20. 07.2021]; por. S. Storchi, *op. cit*., s. 148–149.

[31] *Progetto scientifico e museografico dell'Esposizione permanente intitolata «L'Italia totalitaria. Stato e società in epoca fascista»*, s. 3, https://progettopredappio.it/progetto-scientifico/ [dostęp 20.07.2021].

Archiwum Państwowego w Rzymie (wł. *Archivio Centrale dello Stato*) oraz sieci archiwów regionalnych, Instytutu Luce (kroniki filmowe), Archiwum RAI (audycje radiowe), Cinecittà (filmy fabularne), Archiwów Watykańskich, Sieci Instytutów Historii Ruchu Oporu i Dziejów Najnowszych (*Istituti per la storia della Resistenza e dell'Età contemporanea*), a także wybranych archiwów zagranicznych (m.in. niemieckich, francuskich, brytyjskich i amerykańskich)[32].

Wystawę stałą zaplanowano na trzech poziomach gmachu (oraz półpiętrze pomiędzy nimi), przy czym zwiedzający rozpoczynałby trasę na najwyższej kondygnacji, a następnie symbolicznie zstępował – „po imponujących schodach paradnych o wielkich walorach scenograficznych i teatralnych"[33] – w otchłań totalitaryzmu i jego ostatecznej katastrofy. Na pierwszym piętrze przewidziano jedną salę główną i cztery mniejsze, które dotyczyłyby genezy i wczesnych stadiów reżimu faszystowskiego – odpowiednio: 1) I wojny światowej; 2) przejęcia władzy; 3) budowy państwa totalitarnego, polityki gospodarczej i kolonialnej (wielka sala); 4) społeczeństwa włoskiego w latach 20.; 5) reakcji świata na triumf faszyzmu we Włoszech. Na półpiętrze miała znaleźć się wyodrębniona część ekspozycji poświęcona szeroko pojętej kulturze: literaturze, nauce, uniwersytetom, teatrowi, architekturze, malarstwu i kinematografii. Również na parterze (drugi z trzech poziomów) przewidziano pięć pomieszczeń: 1) ekspansja faszyzmu na świecie; 2) represje; 3) indoktrynacja młodzieży; 4) polityka społeczna; 5) „imperium i rasa" (wielka sala). Zaledwie trzy sale, dopełniające całości założenia muzealnego, miały zostać urządzone w suterenie, by zilustrować: 1) II wojnę światową; 2) życie codzienne; 3) upadek reżimu i transformację Włoch ku demokratycznej republice. Koncepcja wystawiennicza każdej z sal została w dokumencie scharakteryzowana w postaci zwykle półstronicowego opisu, odnoszącego się do konkretnych pojęć, wydarzeń, postaci, organizacji i zjawisk mających stanowić oś narracji.

Autorzy dokumentu przyznawali, że – jak można wywnioskować już z samych powyższych założeń – ich celem jest „wykreowanie mocnego doświadczenia fizycznego, poznawczego i emocjonalnego ufundowanego na solidnym przedstawieniu faktów i dokumentacji historycznej". W tym celu postanowiono „ograniczyć liczbę eksponatów na wystawie celem oparcia jej na przedstawieniu faktów i realiów historycznych poprzez filmy, obrazy, oryginalne słowa i dokumenty", co implikowało szerokie wykorzystanie multimediów i najnowocześniejszej technologii (m.in.

[32] *Ibidem*, s. 8.
[33] *Ibidem*, s. 18.

wielojęzyczne przewodniki audio, projekcje na wielkich ekranach HD, kioski z ekranami dotykowymi itd.)[34]. Zgodnie z najwcześniejszymi wizjami zagospodarowania gmachu dawnego Domu Partii Faszystowskiej, po rewitalizacji miał on mieścić również centrum dokumentacji i badań działające „w harmonii i synergii z działem muzealnym"[35]. Także i w tym zakresie autorzy cytowanej koncepcji pokładali wielkie nadzieje w nowoczesnej technologii, pozwalającej „zgromadzić w formie cyfrowej cały materiał dokumentacyjny, pamiętnikarski i historiograficzny na temat faszyzmu"[36] oraz – przynajmniej częściowo – zjawiska totalitaryzmu w skali światowej, z czym wiązano szerokie plany działalności m.in. edukacyjnej (uczniowie i nauczyciele), międzynarodowej (konferencje i projekty) czy eksperckiej (filmy, media, Internet).

Przedkładając w kwietniu 2017 r. właściwym władzom i opinii publicznej cytowane opracowanie, jego autorzy byli już świadomi ogólnokrajowej, a chwilami wręcz międzynarodowej, debaty toczącej się nie tyle nawet wokół ich szczegółowej koncepcji, co raczej wobec samych planów urządzenia w dawnym Domu Partii Faszystowskiej w Predappio Muzeum Faszyzmu. Wysoką temperaturę tego sporu interpretowali jako kolejny dowód na żywotność i „aktualność" tematyki faszyzmu w kulturze europejskiej, a zwłaszcza włoskiej. Proponując uwzględnienie trwającej polemiki jako elementu wystawy stałej w formie osobnej sali („poglądy i przekonania nieraz sprzeczne, ale zawsze wnoszące coś do kulturowej refleksji, jaka towarzyszyła pracom nad projektem")[37], konkludowali jednak, że w ich ocenie „mówienie o faszyzmie jest zatem koniecznością"[38].

Debata wokół muzeum i pamięci włoskiego faszyzmu

Ogólnonarodowa debata prasowa na temat Muzeum Faszyzmu rozpoczęła się na dobre wiosną 2014 r., kiedy burmistrz Giorgio Frassineti uczynił z tego projektu element własnego programu wyborczego, i toczyła do roku 2019, czyli wybuchu pandemii koronawirusa oraz kolejnych wyborów lokalnych, skutkiem których Frassineti utracił fotel burmistrza. Naturalnie w ramach niniejszego artykułu trudno zrelacjonować ową debatę w sposób pełny i wyczerpujący, dlatego

[34] *Progetto scientifico...*, s. 24.
[35] *Ibidem*, s. 28.
[36] *Ibidem*, s. 27.
[37] *Ibidem*, s. 20.
[38] *Ibidem*, s. 3.

też autor ograniczy się zaledwie do przedstawienia reprezentatywnych stanowisk jej wpływowych uczestników z obu stron. Korpus źródłowy stanowić będzie przy tym bogaty zasób materiałów prasowych na temat Projektu Predappio zgromadzony przez samych jego twórców. Można powiedzieć, że impulsem do debaty stały się pierwsze informacje prasowe na temat projektu oraz poświęcone mu wywiady z burmistrzem Frassinetim. I tak w rozmowie z centroprawicowym dziennikiem „Il Giornale", 19 kwietnia 2014 r. inicjator projektu przekonywał, że „te faszystowskie zjazdy i maskarady to wróg Predappio. Nie pozwalają nam myśleć o przyszłości, zamykają nas w przeszłości, i to poza historią. Trzeba tu dokonać całkowitego przewrotu: zamiast fetować włoskiego Duce, zrozumieć faszyzm i Mussoliniego. […] To był błąd, że pozwolono Mussoliniego zawłaszczyć garstce sklepikarzy zamiast stawić temu czoła jako wspólnota"[39].

Nazajutrz ten sam dziennik, należący do koncernu medialnego Silvia Berlusconiego, opublikował tekst mediolańskiego historyka specjalizującego się w dziejach nazifaszystowskiej Republiki Salò, Roberta Chiariniego, z jednoznacznym poparciem dla projektu burmistrza Predappio: „Nie da się uciec od własnej przeszłości. Można usiłować ją wypierać, ale wówczas wraca ona zwykle pod postacią koszmaru. Można też zdecydować stawić jej otwarcie czoła, jak to się mówi: przepracować ją. To jedyny sposób, by nie pozostać jej więźniem, a może nawet – stać się jej panem. […] [Dla jednostek – PP] ciężar, rany, trauma pamięci mogą okazać się nie do zniesienia. Wyparcie staje się koniecznością. […] Natomiast dla wspólnoty przemilczanie lub wyciszanie przeszłości, jest nie tylko niemożliwe, ale też przeciwskuteczne. […] Wybór nie dotyczy tego «czy», ale «jak» pamiętać. Pamięć nigdy nie jest neutralna. Może, a w tym przypadku nawet musi, być krytyczna"[40].

O kulturze debaty we Włoszech świadczy fakt, że te same łamy „Il Giornale" zostały udostępnione kilka dni później rzecznikowi przeciwnego poglądu, czyli badaczowi sceptycznemu wobec projektu Muzeum Faszyzmu w Predappio. Francesco Perfetti, profesor historii najnowszej na prestiżowej uczelni prywatnej LUISS w Rzymie i uczeń patrona rewizjonistów, Renza De Felice, wyraził przekonanie, że „muzeum poświęcone faszyzmowi […] nie może mieć funkcji, jaką mają studia historyczne, tj. rozumienia i badania. Z samej swej natury każde muzeum, jakiekolwiek by nie było,

[39] L. Mascheroni, *Un museo del fascismo nella città del Duce*, "Il Giornale" 19/04/2014 – cyt. za: https://progettopredappio.it/rassegna-stampa-2014-2016/ [dostęp 20.07.2021].

[40] R. Chiarini, *Perché ricordare il fascismo aiuta la democrazia*, "Il Giornale" 20/04/2014 – cyt. za: https://progettopredappio.it/rassegna-stampa-2014-2016/ [dostęp 20.07.2021].

ma wymiar celebracyjny, wymiar odzyskiwania i zachowywania pamięci, jednostkowej i zbiorowej, osób i czasów. A zatem proponuje lekturę, która w gruncie rzeczy krąży wokół tego, co poddano muzealizacji: lekturę – niezależnie od intencji – polityczną, a nie historyczną"[41]. Perfetti sugerował, że prawdziwym motorem działań burmistrza Predappio jest chęć pobudzenia lokalnego ruchu turystycznego, nie odmawiał natomiast projektowi muzeum zalety w postaci możliwości zgromadzenia i ocalenia przed zapomnieniem rozproszonych po kraju materiałów źródłowych. Ostro przeciwstawiał się jednak przekonaniu, że Muzeum Faszyzmu mogłoby pomóc „stworzyć wspólną i możliwą do przyjęcia dla wszystkich historię". Taki cel – jego zdaniem – mogłoby osiągnąć jedynie „muzeum «tożsamości narodowej», w ramach którego faszyzm mógłby znaleźć swe miejsce w kontekście rekonstrukcji historyczno-politycznej i kulturalnej ewolucji kraju. Ale nie miałaby sensu lokalizacja takiego muzeum akurat w Predappio"[42].

Argumenty zwolenników Muzeum Faszyzmu podsumował w październiku 2015 r. na łamach najważniejszego włoskiego tygodnika opinii (o orientacji centro-lewicowej) „L'Espresso" znany publicysta Roberto di Caro. Artykuł pod tytułem „Benito Mussolini wart jest muzeum" (nawiązanie do aforyzmu przypisywanego Henrykowi IV) zaczynał się od retorycznego pytania: „Ileż dekad musi upłynąć, ile pokoleń obrócić się w proch, żeby kraj był w stanie dokonać rozrachunku z własną historią najnowszą, bez mitów i nienawiści, manii wielkości i kompleksu winy?"[43]. Odnotowywał sprzeciw wobec Projektu Predappio ze strony tak wybitnych historyków i znawców faszyzmu, jak Guido Crainz, Emilio Gentile czy Giovanni Sabbatucci, którzy obawiali się, że Muzeum Faszyzmu zawierałoby w sobie, nawet wbrew intencjom jego twórców, element celebracyjny. Di Caro kontrargumentował jednak, że podobne muzea powstają w innych krajach europejskich (za przykład brał Niemcy z ich Centrum Dokumentacji Nazizmu w Monachium oraz Muzeum NRD w Berlinie), a zatem brak gotowości do podjęcia Projektu Predappio świadczyłby w jego opinii o niedojrzałości obywatelskiej Włochów. „To, co wyparte, pozostawia jednak pustkę, wzbudza zainteresowanie, a co najmniej ciekawość" – ostrzegał publicysta, przywołując argument o tym, że spośród programów historycznych we włoskiej telewizji największą oglądalnością

[41] F. Perfetti, *Il fascismo in vetrina ha senso solo nel museo dell'Identità nazionale*, "Il Giornale" z 23.04.2014 – cytat za: https://progettopredappio.it/rassegna-stampa-2014-2016/ [dostęp 20.07.2021].

[42] *Ibidem.*

[43] R. di Caro, *Benito Mussolini val bene un museo*, "L'Espresso" 29/10/2015 – cyt. za: https://progettopredappio.it/rassegna-stampa-2014-2016/ [dostęp 20.07.2021].

cieszą się te poświęcone właśnie dziejom faszyzmu. Natomiast rodzinne miasto Mussoliniego stało się – jak celnie zauważał sam burmistrz Frassineti – „symbolem i zwierciadłem kraju, który nie potrafi dojść ze sobą do ładu". Artykuł w „L'Espresso" kończył się stwierdzeniem, że „dziś czas już może podjąć trud jak najwierniejszej i jak najbardziej obiektywnej rekonstrukcji przeszłości. Temu właśnie w intencji autorów miałoby służyć Muzeum Faszyzmu"[44].

Wiele wątpliwości w sprawie Projektu Predappio wyraził największy autorytet w dziedzinie miejsc pamięci – współautor i redaktor pionierskich wieloautorskich opracowań tematu we Włoszech, Mario Isnenghi. W wywiadzie dla lewicowego miesięcznika „La Città", ukazującego się w Forlì (nieopodal Predappio), oceniał, że o ile dobrym pomysłem jest organizacja *in situ* ośrodka badań naukowych nad faszyzmem, o tyle lokalizowanie tam muzeum niesie ze sobą liczne kłopoty: „Czy akurat w najtrudniejszym miejscu, przesyconym pamięcią pewnego typu [„pielgrzymki" neofaszystów – PP] trzeba podejmować systematyczną refleksję nad naszą zbiorową przeszłością?"[45]. Isnenghi opowiadał się za pozostawieniem Predappio ze statusem miejsca pamięci, zaś zorganizowaniem wielkiego muzeum faszyzmu w Rzymie lub Mediolanie. Za taką lokalizacją przemawiała – jego zdaniem – poza większą dostępnością dla masowego odbiorcy, również istotna racja naukowa: unikanie kojarzenia faszyzmu tylko z osobą Benita Mussoliniego: „Brać faszyzm na poważnie to znaczy widzieć go w kontekście historii Włoch, on nie powstaje z niczego. Tylko najwcześniejsza historiografia antyfaszystowska wyobrażała sobie, że [ruch faszystowski – PP] powstał z niczego dzięki woli, karierze i zdolnościom jednego człowieka lub kilku osób"[46]. Isnenghi konkludował, że ewentualne powstanie Muzeum Faszyzmu w Predappio stanowiłoby akt politycznego triumfalizmu antyfaszystów, którzy zatknęliby swój zwycięski sztandar w miejscu narodzin Duce, co w żadnym razie nie przyniosłoby wspólnej wizji historii: „Tyle się mówi o zgodzie. Dobrze, pogódźmy się zatem z prawdziwym stanem rzeczy, a więc pogódźmy się z istnieniem konfliktu"[47].

Na początku 2016 roku można było odnieść wrażenie, że w ogólnonarodowej debacie na temat Projektu Predappio szala zwycięstwa przesuwa się na stronę jego prominentnych przeciwników, których głosy mocno wybrzmiały w poczytnych

[44] R. di Caro, *Benito Mussolini...*

[45] M. Isnenghi, *Luoghi della memoria*, "Una città" 3/2016 – cytat za: https://progettopredappio.it/rassegna-stampa-2014-2016/ [dostęp 20.07.2021].

[46] *Ibidem.*

[47] *Ibidem.*

i wpływowych tytułach prasowych. Próbę zmiany tego stanu rzeczy stanowił list otwarty 50 historyków z 28 włoskich i zagranicznych uniwersytetów z poparciem dla inicjatywy burmistrza Predappio, przedrukowany m.in. w rzymskim dzienniku „Il Messaggero". Pozytywna ocena projektu wynikała – jak pisali autorzy listu – z gwarancji powagi i naukowości oraz bogactwa potencjału narracyjnego i dydaktycznego całego przedsięwzięcia, jakich udzielał burmistrz Frassineti. Podstawowy zarzut sceptyków odpierano następująco: „Kto twierdzi, że muzeum nie może być niczym innym niż rodzajem celebracji, i obawia się, że mogłoby ono sprzyjać wzrostowi fali nostalgii, nie zna licznych przykładów muzeów w Europie i na całym świecie, których twórcy zdołali stawić czoła dramatycznym i tragicznym momentom historycznym, nawet mniej oddalonym od nas w czasie niż faszyzm, utrzymując prymat wiedzy, historycznej kontekstualizacji, szacunku dla faktów i dokumentów, co sprzyjało krytycznym interpretacjom przeszłości zdolnym zaangażować zwiedzających do aktywnego udziału i podejścia problemowego"[48]. Autorzy cytowanego listu apelowali do włoskiego rządu, by wspomógł moralnie i finansowo Projekt Predappio. Wagę tej inicjatywy znacznie osłabiał jednak fakt, że wśród sygnatariuszy znalazły się osoby zaangażowane bezpośrednio w prace nad projektem Muzeum Faszyzmu w składzie jego komitetu naukowego (np. Marcello Flores, Alberto De Bernardi, Maurizio Ridolfi), co mogło prowokować oskarżenie o zabieranie głosu we własnej sprawie i w imię własnej korzyści (zawodowej i materialnej).

Jeden z ostatnich wielkich ataków na Projekt Predappio podjął w kwietniu 2016 roku na łamach „Il Manifesto" (pisma określającego się w podtytule jako „Dziennik komunistyczny") wytrwany historyk specjalizujący się w dziejach faszyzmu i niemieckiego nazizmu, Enzo Collotti. Sędziwy badacz wychodził w swym wywodzie od obserwacji, że „muzea historyczne nigdy nie stanowiły wielkiego osiągnięcia polityki kulturalnej naszego państwa", natomiast plany utworzenia w Predappio Muzeum Faszyzmu określał wprost jako „haniebną inicjatywę"[49]. Collotti nie odmawiał burmistrzowi Predappio prawa do podjęcia niezbędnych kroków, by położyć kres neofaszystowskim „pielgrzymkom" i zdjąć z miasta odium „faszystowskiego rezerwatu". Uważał natomiast, że umieszczanie tam muzeum

[48] M. Evangelisti, *Museo del Fascismo, 50 storici difendono il progetto: «Il governo aiuti Predappio»*, "Il Messaggero" 18/02/2016 - https://www.ilmessaggero.it/primopiano/cronaca/museo_fascismo_cinquanta_storici_difendono_progetto_governo_aiuti_predappio_non_operazione_nostalgica-1559914.html [dostęp 20.07.2021].

[49] E. Collotti, *L'inglorioso museo di Predappio*, "Il Manifesto. Quotidiano comunista" 5/4/2016 – cyt. za: https://progettopredappio.it/rassegna-stampa-2014-2016/ [dostęp 20.07.2021].

o zasięgu ogólnokrajowym mijałoby się z celem ze względu na prowincjonalność i słabą dostępność miejsca oraz jego walory symboliczne, łatwe do interpretacji w duchu celebracji faszyzmu jako „ruchu Mussoliniego". Collotti odrzucał analogie niemieckie, tłumacząc, że powstanie tam wielkich muzeów historycznych poprzedzone było latami dyskusji na temat pamięci publicznej, co jest nie do powtórzenia we Włoszech jako „kraju z niejasnych przyczyn zapóźnionym w często bezsensowych debatach o podzielonej lub wspólnej przeszłości"[50]. Autor postulował zatem, by zamiast pochopnie podejmować projekt Muzeum Faszyzmu, dla którego impulsem stał się czynnik jego zdaniem tak błahy jak dostępność dawnego Domu Partii w Predappio, raczej rozpocząć – wzorem niemieckim – ogólnonarodową debatę nad przeszłością, czego owocem mogłoby się stać w swoim czasie wielkie muzeum w Rzymie lub Mediolanie, „by uczynić z niego prawdziwe narzędzie krytycznego poznania oraz świadomości historycznej i obywatelskiej"[51].

Tymczasem burmistrz Predappio uzyskał istotne wsparcie międzynarodowe. W imieniu społeczności *public historians* zdecydowanego poparcia udzielił projektowi Muzeum Faszyzmu Serge Noiret (odnotujmy, że również osobiście zaangażowany w projekt), wpisując go w szerszy, globalny kontekst rozwoju *public history*. Postulował konieczność wyjścia w badaniach nad faszyzmem „poza książki akademickie", a zatem popularyzacji tych badań, zwłaszcza w kontekście faktu, że „historycy, a zwłaszcza historycy akademiccy, nie mają monopolu na kształtowanie publicznego obrazu przeszłości, a tym bardziej – na różne poziomy pamięci społecznej"[52]. Przekonywał dalej: „Zresztą historia stosowana, czy *public history*, zwraca się do wielorakiej publiczności, która nie sięga po książki akademickie, a przede wszystkim – dociera tam, gdzie potrzeba historii okazuje się najsilniejsza. […] I to jest może najważniejsza racja stojąca za urządzeniem muzeum w Predappio i w Emilii-Romanii: lokalne społeczności chcą odnaleźć własną historię w swojej okolicy […]. Stworzenie muzeum […] stanowi nie tylko dobro dla zawodowych historyków, ale konieczność dla lokalnych społeczności, a przy tym – jedyny sposób, by nie pozwolić, by Mr. Everyman – w tym przypadku pogrobowcy faszyzmu – narzucił swój monopol pamięci, czy raczej swoich ahistorycznych bajek, na terenie Predappio. […] W miejscach, w których ścierają się różne

[50] *Ibidem.*

[51] E. Collotti, *L'inglorioso museo...*

[52] S. Noiret, *La public history italiana si fa strada: un museo a Predappio per narrare la storia del ventennio fascista*, 09/05/2016, https://dph.hypotheses.org/906 [dostęp 20.07.2021].

pamięci i interpretacje przeszłości, niezwykle ważne jest, by otworzyć się na *public history*: historia faszyzmu musi być, może jeszcze bardziej niż gdzie indziej, opowiadana tam, gdzie narodził się jego założyciel i gdzie historia musi przeważać nad partykularną pamięcią i publicznym wykorzystywaniem przeszłości do politycznych i ideologicznych instrumentalizacji"[53].

Formą wsparcia burmistrza Predappio na arenie międzynarodowej było przyznanie mu w sierpniu 2016 r. Austrian Holocaust Memorial Award (AHMA) w dowód uznania za zaangażowanie na rzecz utrwalania pamięci o Zagładzie właśnie poprzez promowanie Projektu Predappio[54]. Zainteresowanie opinii publicznej, tak włoskiej jak i międzynarodowej, sporem wokół miasteczka spowodowało znaczący wzrost (pomiędzy rokiem 2014 a 2015) liczby odwiedzających je turystów: jak wyliczała lokalna prasa – dwukrotny wśród Włochów, zaś aż dziesięciokrotny wśród cudzoziemców[55].

To w tym kontekście należy rozumieć optymizm burmistrza Frassinetiego, przebijający z wywiadu dla lewicowego dziennika „Il Tempo" z lipca 2016 roku pod tytułem „Do 2020 r. wystawa skierowana ku przyszłości"[56]. Pod wpływem krytyki burmistrz postanowił zmienić tylko jeden, choć fundamentalny, element swego przekazu: „Przede wszystkim nie nazywajmy [tej inicjatywy] «muzeum»! […] «Wystawa», «centrum studiów i dokumentacji». Słowo «muzeum» tu we Włoszech łatwo rodzi nieporozumienia, ryzyko traktowania tego jako czegoś celebrującego. W Europie tak nie jest"[57]. Nawiasem mówiąc, można dodać, że przykładem na poparcie tego rozumowania miało być – zdaniem burmistrza – „Muzeum II Wojny Światowej" w Warszawie (sic!), które „wcale nie celebruje wojny"[58]. Jak się jednak wkrótce okazało, wizja burmistrza Predappio bynajmniej nie miała się spełnić, przynajmniej w przewidywalnej przyszłości.

---

[53] *Ibidem.*

[54] *Al sindaco di Predappio il premio per la difesa della memoria della Shoah*, "Il Corriere di Bologna" z 02.08.2016 r. – cyt. za: https://progettopredappio.it/rassegna-stampa-2014-2016/ [dostęp 20.07.2021].

[55] *Mussolini, boom di visitatori a Predappio*, 22/08/2015, https://www.adnkronos.com/mussolini-boom-di-visitatori-a-predappio-il-sindaco-lavoriamo-a-museo-del-ventennio_4eIqr2z7O7ftz42vtEMuIA [dostęp 20.07.2021].

[56] P. Di Leo, *Intervista a Giorgio Frassineti. Entro il 2020 esposizione proiettata verso il futuro*, "Il Tempo" z 21.07.2016 r. – cyt. za: https://progettopredappio.it/rassegna-stampa-2014-2016/ [dostęp 20.07.2021].

[57] *Ibidem.*

[58] *Ibidem.*

Zakończenie – Muzeum Faszyzmu, które nigdy nie powstało

Giorgio Frassineti zakończył drugą, i z mocy prawa ostatnią, kadencję swego urzędowania jako burmistrz Predappio wiosną 2019 r. Do tego czasu prace nad jego sztandarowym projektem utknęły w martwym punkcie, głównie z powodu sprzeciwu inspektoratu ochrony zabytków (wł. *Soprintendenza Archeologia, Belle Arti e Paesaggio*) wobec włączonych do projektu architektonicznego muzeum planów ingerencji w strukturę gmachu (opracowanych przez rzymską pracownię architektoniczną Valle Progettazioni), który – zdaniem urzędników – jako cenny zabytek powinien pozostać w stanie nienaruszonym jako „muzeum samego siebie"[59]. Wynikłe stąd opóźnienia okazały się na tyle poważne, że – po koniecznych studiach i przygotowaniach – właściwe prace budowlane planowano wznowić dopiero w 2021 r. To jednak już nie nastąpiło. W wyborach z 26 maja 2019 r. mieszkańcy miasta powierzyli godność pierwszego obywatela miasta po raz pierwszy w jego powojennej historii przedstawicielowi prawicy – Robertowi Canaliemu[60]. Ów triumf prawicy – choć znaczący również w interesującym nas tu kontekście lokalnym – należy tłumaczyć lawinowym w tym okresie wzrostem dla niej poparcia (zwłaszcza dla Ligi pod przywództwem Mattea Salviniego) na ogólnokrajowej scenie politycznej[61].

W swych pierwszych wystąpieniach Canali głosił (krytykując nieudolność poprzednich, lewicowych władz), że zdołał „ruszyć projekt z martwego punktu", jednak w styczniu 2020 r. oświadczył niespodziewanie, że projekt Muzeum Faszyzmu zostanie wstrzymany, ponieważ historia tamtych lat „to zbyt złożony temat"[62]. W zamian nowy burmistrz proponował urządzić w dawnym Domu Partii Faszystowskiej „muzeum historii lokalnej". Wobec protestów swego poprzednika, Frassinetiego, i jego oskarżeń o uleganie wpływom potomków Duce i neofaszystów (Canali spotykał się publicznie m.in. z Alessandrą Mussolini), nowy burmistrz odpowiadał: „Projekt rewitalizacji został przygotowany niedbale, przez co

[59] F. Campanella, *Ex Casa del Fascio, il punto sui lavori: „Fondi per 3,5 milioni confermati. Abbiamo tolto il progetto da un binario morto"*, "Forlítoday" z 12.12.2019 r. – cyt. za: https://progettopredappio.it/rassegna-stampa-2014-2016/ [dostęp 20.07.2021].

[60] http://www.comune.predappio.fc.it/upload/predappio_ecm10/gestionedocumentale/COMUNALI2019_784_7599.pdf [dostęp 20.07.2021].

[61] https://www.politico.eu/europe-poll-of-polls/italy/ [dostęp 20.07.2021].

[62] F. Giubilei, *Predappio cancella il museo sul fascismo: "Sarà un centro dedicato alla storia locale"*, "La Stampa" z 16.01.2020 r., https://www.lastampa.it/topnews/primo-piano/2020/01/16/news/predappio-cancella-il-museo-sul-fascismo-sara-un-centro-dedicato-alla-storia-locale-1.38334210 [dostęp 20.07.2021].

inspektorat wyraził swoje wątpliwości. Woleliśmy wstrzymać wszystko, tu chodzi o publiczne pieniądze i chcemy wiedzieć, jak są wydawane. […] Muzeum Faszyzmu to sprawa niezwykle trudna do podjęcia. Powinno opierać się na wizji podzielanej przez wszystkich, bo i tak jesteśmy już zbyt skłóconym krajem"[63].

Jak zatem widzimy, Projekt Predappio mający na celu wykorzystanie dawnego gmachu Domu Partii Faszystowskiej w rodzinnym mieście Benita Mussoliniego na potrzeby urządzenia ogólnokrajowego Muzeum Faszyzmu, zakończył się fiaskiem. Zainicjowany przez lewicowego burmistrza, Giorgia Frassinetiego, ujawnił podziały w środowisku akademickich historyków włoskich, z których część – przy poparciu międzynarodowego kręgu badaczy *public history* – z entuzjazmem zaangażowała się w projekt, lecz bodaj większość (w tym osobistości wybitne, zwłaszcza o poglądach lewicowych) wyraziła swój daleko idący sceptycyzm, obawiając się, że projekt przyczyni się raczej do wzmocnienia faszystowskich mitów celebracyjnych, niż realnie doprowadzi do pogłębionej refleksji nad tą złożoną problematyką. Co ciekawe, ostateczny cios zadał Muzeum Faszyzmu niespodziewanie prawicowy burmistrz, który uznał je formalnie za projekt pogłębiający społeczne podziały, a w rzeczywistości – zapewne za zbyt jednoznacznie antyfaszystowski. Warto zauważyć, że streszczona powyżej ogólnowłoska debata nie odnosiła się właściwie do meritum i szczegółowej koncepcji Muzeum Faszyzmu w Predappio, lecz raczej do jego ogólnej, niejako „platońskiej", idei, w którą każdy krytyk wpisywał arbitralnie oczekiwane i prawdopodobne treści.

Spór o Projekt Predappio raz jeszcze potwierdził zatem klasyczną tezę Johna Foota o „podzielonej pamięci Włoch", również w kontekście dziejów faszyzmu[64]. Znacznie dalej w swej ocenie poszła Hannah Malone, twierdząc, że „od 1945 roku do dziś, okres faszystowski rzuca długi, lecz nieokreślony, cień na włoską kulturę i politykę. Chociaż faszyzm jest fundamentalny dla tożsamości republikańskich Włoch jako państwa antyfaszystowskiego, […] nie istnieje wspólna narodowa narracja o faszyzmie ani konsensus w sprawie tego, co faszyzm oznacza dla dzisiejszych Włoch"[65]. Brzemię faszystowskiej przeszłości i pamięć o niej stanowi zatem istotny problem dla Włochów, o czym świadczy również sama ożywiona dyskusja, jaka wywiązała się od samego początku wokół Projektu Predappio. I dlatego nawet jeśli aktualna

[63] F. Bernasconi, *Neo sindaco di Predappio blocca il Museo del Fascio*, "Il Giornale" z 16.01.2020 r., https://www.ilgiornale.it/news/cronache/neo-sindaco-predappio-blocca-museo-fascio-1812311.html [dostęp 20.07.2021].

[64] J. Foot, *Italy's Divided Memory*, New York 2009, s. 70.

[65] S. Malone, *op. cit.*, s. 445.

decyzja o porzuceniu całego projektu okaże się definitywna, warto było przytoczyć najważniejsze głosy owej debaty. Jak bowiem słusznie napisał na łamach najważniejszego włoskiego dziennika ekonomicznego „Il Sole 24 Ore" turyński historyk Sergio Luzzatto: „Pierwszą zasługą projektu podjętego przez burmistrza Predappio […] będzie wybudzenie społeczności historyków ze zwyczajnego im odrętwienia. Włoscy historycy współczesności angażują się dziś w znaczącą dyskusję nie tyle nad zaletami projektu z Romanii, co nad złożonymi związkami między historią i pamięcią"[66].

Ostateczny wynik debaty i fiasko projektu nie wystawia szczególnie pozytywnego świadectwa dojrzałości obywatelskiej Włochów ani ich zdolności do uczciwego mierzenia się – wzorem innych narodów zachodnioeuropejskich – z trudnymi i bolesnymi elementami własnej przeszłości. Można tu się jednak łatwo narazić na zarzut, że nieco niezręcznie jest wygłaszać tego rodzaju krytyczne uwagi akurat z kraju nad Wisłą. Natomiast z całą pewnością zgrzeszył nadmiernym optymizmem komunistyczny burmistrz Predappio, który w 1957 roku sprowadzenie ciała Benita Mussoliniego do rodzinnej kaplicy na cmentarzu w Predappio miał skomentować słowami: „Nie baliśmy się go za życia, więc nie będziemy się bali i po śmierci"[67]. Wygląda na to, że pomylił się nie tylko względem własnej wspólnoty lokalnej, ale i tej większej – ogólnonarodowej.

BIBLIOGRAFIA

Opracownia

Baioni M., *Le patrie degli italiani. Percorsi del Novecento*, Pisa 2017.

Baioni M., *Predappio*, [w:] *I luoghi della memoria. Simboli e miti dell'Italia unita*, ed. M. Isnenghi, Roma 1996, s. 565–572.

Foot J., *Italy's Divided Memory*, New York 2009.

Galli della Loggia E., *L'identità italiana*, Bologna 1998.

Serenelli S., *'It was like something that you have at home which becomes so familiar that you don't even pay attention to it': Memories of Mussolini and Fascism in Predappio, 1922–2010*, "Modern Italy" 2013, Vol. 18, No. 2, s. 157–175.

Storchi S., *The ex-Casa del Fascio in Predappio and the question of the 'difficult heritage' of Fascism in contemporary Italy*, "Modern Italy" 2019, Vol. 24, No. 2, s. 139–157.

Wojdon J., *Public history, czyli historia w przestrzeni publicznej*, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym" 2015, t. 34 (3), s. 25–41.

[66] S. Luzzatto, *Per capire il Ventennio disastroso*, "Il Sole 24 Ore" z 06.03.2016 – cyt. za: https://progettopredappio.it/rassegna-stampa-2014-2016/ [dostęp 20.07.2021].

[67] S. Serenelli, op. cit., s. 166.

Strony interetowe

Al sindaco di Predappio il premio per la difesa della memoria della Shoah, "Il Corriere di Bologna" 2/8/2016 – cytat za: https://progettopredappio.it/rassegna-stampa-2014-2016/ [dostęp 20.07.2021].

Bernasconi F., *Neo sindaco di Predappio blocca il Museo del Fasci*, "Il Giornale" 16/01/2020, https://www.ilgiornale.it/news/cronache/neo-sindaco-predappio-blocca-museo-fascio-1812311.html [dostęp 20.07.2021].

Campanella F., *Ex Casa del Fascio, il punto sui lavori: „Fondi per 3,5 milioni confermati. Abbiamo tolto il progetto da un binario morto"*, "Forlítoday" 12/12/2019 – cytat za: https://progettopredappio.it/rassegna-stampa-2014-2016/ [dostęp 20.07.2021].

Chiarini R., *Perché ricordare il fascismo aiuta la democrazia*, "Il Giornale" 20/04/2014 – cytat za: https://progettopredappio.it/rassegna-stampa-2014-2016/ [dostęp 20.07.2021].

Collotti E., *L'inglorioso museo di Predappio*, "Il Manifesto. Quotidiano comunista" 5/4/2016 – cytat za: https://progettopredappio.it/rassegna-stampa-2014-2016/ [dostęp 20.07.2021].

di Caro R., *Benito Mussolini val bene un museo*, "L'Espresso", 29/10/2015 – cytat za: https://progettopredappio.it/rassegna-stampa-2014-2016/ [dostęp 20.07.2021].

Di Leo P., *Intervista a Giorgio Frassineti. Entro il 2020 esposizione proiettata verso il futuro*, "Il Tempo", 21/7/2016 – cytat za: https://progettopredappio.it/rassegna-stampa-2014-2016/ [dostęp 20.07.2021].

Evangelisti M., *Museo del Fascismo, 50 storici difendono il progetto: «Il governo aiuti Predappio»*, "Il Messaggero", 18/02/2016 - https://www.ilmessaggero.it/primopiano/cronaca/museo_fascismo_cinquanta_storici_difendono_progetto_governo_aiuti_predappio_non_operazione_nostalgica-1559914.html [dostęp 20.07.2021].

Ex Casa del Fascio e dell'Ospitalità di Predappio. Progetto culturale di utilizzo e gestione, https://progettopredappio.it/programma-di-riutilizzo-e-gestione/ [dostęp 20.07.2021].

Giubilei F., *Predappio cancella il museo sul fascismo: "Sarà un centro dedicato alla storia locale"*, "La Stampa" 16/01/2020, https://www.lastampa.it/topnews/primo-piano/2020/01/16/news/predappio-cancella-il-museo-sul-fascismo-sara-un-centro-dedicato-alla-storia-locale-1.38334210 [dostęp 20.07.2021].

Giuffrida A., *Mussolini's birthplace cashes in on the surge of far-right tourism*, "The Guardian", 27/07/2019, https://www.theguardian.com/world/2019/jul/27/mussolini-birthplace-cashes-in-on-rise-far-right-tourism [dostęp 20.07.2021].

http://www.atriumroute.eu/about-us/chi-siamo/39-atrium-european-cultural-route [dostęp 20.07.2021].

http://www.comune.predappio.fc.it/servizi/Menu/dinamica.aspx?idSezione=19291&idArea=18994&idCat=19316&ID=19509&TipoElemento=pagina [dostęp 20.07.2021].

http://www.comune.predappio.fc.it/upload/predappio_ecm10/gestionedocumentale/locandina_ultimo_13306.jpg [dostęp 20.07.2021].

http://www.comune.predappio.fc.it/upload/predappio_ecm10/gestionedocumentale/COMUNALI2019_784_7599.pdf [dostęp 20.07.2021].

https://progettopredappio.it/#1528300386844-abc068e6-4c1c [dostęp 20.07.2021].

https://progettopredappio.it/ricerca-e-ricerche/ [dostęp 20.07.2021].

https://www.camera.it/leg17/126?pdl=3343-A [dostęp 20.07.2021].

https://www.ferlandia.it/it/shop [dostęp 20.07.2021].

https://www.mussolini.net/it/ [dostęp 20.07.2021].

https://www.politico.eu/europe-poll-of-polls/italy/ [dostęp 20.07.2021].

Isnenghi M., *Luoghi della memoria*, "Una città" 3/2016 – cytat za: https://progettopredappio.it/rassegna-stampa-2014-2016/ [dostęp 20.07.2021].

Konstytucja Republiki Włoskiej, http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/wlochy.html [dostęp 20.07.2021].

Legge n. 645 del 1952 (legge Scelba), http://www.fvgsolidale.regione.fvg.it/infocms/repositPubbl/table12/6/allegati/3-1952-L645.pdf [dostęp 20.07.2021].

Luzzatto S., *Per capire il Ventennio disastroso*, "Il Sole 24 ore", 6/3/2016 – cytat za: https://progettopredappio.it/rassegna-stampa-2014-2016/ [dostęp 20.07.2021].

Malone H., *Legacies of Fascism: architecture, heritage and memory in contemporary Italy*, "Modern Italy" 2017, Vol. 22, No. 4, s. 445–470

Mascheroni L., *Un museo del fascismo nella città del Duce*, "Il Giornale" 19/04/2014 – cytat za: https://progettopredappio.it/rassegna-stampa-2014-2016/ [dostęp 20.07.2021].

Mussolini, boom di visitatori a Predappio, 22/08/2015, https://www.adnkronos.com/mussolini-boom-di-visitatori-a-predappio-il-sindaco-lavoriamo-a-museo-del-ventennio_4eIqr2z7O7ftz42vtEMuIA [dostęp 20.07.2021].

Noiret S., *La public history italiana si fa strada: un museo a Predappio per narrare la storia del ventennio fascista*, 09/05/2016, https://dph.hypotheses.org/906 [dostęp 20.07.2021].

Perfetti F., *Il fascismo in vetrina ha senso solo nel museo dell'Identità nazionale*, "Il Giornale" 23/04/2014 – cytat za: https://progettopredappio.it/rassegna-stampa-2014-2016/ [dostęp 20.07.2021].

Progetto scientifico e museografico dell'Esposizione permanente intitolata «L'Italia totalitaria. Stato e società in epoca fascista», https://progettopredappio.it/progetto-scientifico/ [dostęp 20.07.2021].

Pucciarelli P., *Raccolta firme per una legge che punisce la propaganda di fascismo e nazismo*, "La Repubblica" 21/01/2021, https://firenze.repubblica.it/cronaca/2021/01/21/news/raccolta_firme_per_una_legge_che_punisce_chi_fa_propaganda_di_fascismo_e_nazismo_anche_online_-283583690/ [dostęp 20.07.2021].

Tramonti U., *Progetto di recupero, rifunzionalizzazione e valorizzazione dell'architettura razionalista a Predappio. Ex Casa del Fascio e dell'Ospitalità*, s. 52. http://online.progettopredappio.it/ricerca-storica/files/assets/basic-html/page-52.html [dostęp 20.07.2021].